

Gültekin Yıldız,

Neferin Adı Yok (Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum 1826-1839)

İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009. 524 sayfa, ISBN: 9786054208432

Bu kitap, yazarının 2008 yılında yapmış olduğu doktora tez çalışmasının düzenlenerek kitap haline getirilmiş şeklidir. Yazar, kitabında Osmanlı tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktası olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanına kadarki dönemi sosyo-politik etkileriyle birlikte mercek altına almakta, zorunlu askerliğe geçiş süreci ve bu süreçte siyaset, ordu ve toplum kanatlarında meydana gelen değişimleri irdelemektedir. Kitabın bütününde, Sultan II.Mahmut'un ölümüne kadar geçen süre zarfında bu dönüşümü hangi oranda gerçekleştirebildiği sorgulanmaktadır.

Kitapta ağırlıklı olarak Osmanlı kaynakları ile birlikte İngiliz ve Amerikan kaynaklarının kullanıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle bu iki ülkenin elçileri tarafından kendi ülkeleri ile yapmış oldukları yazışmalar en çok başvurulan yabancı kaynaklar arasında yer almaktadır. Kitabın dili Osmanlıca tabirleri fazlaca barındırmaktadır. Bölümler arası geçişler ve bölüm uzunlukları makul düzeyde olup akıcı ve yormayan bir düzene sahiptir. Tarihsel bir süreci farklı bir perspektiften ele alması bakımından değerli olduğunu bulduğum bu kitabı okurken birçok dikkat çekici detayı yakalamak mümkün olmaktadır. Kitap giriş bölümünü takiben dört ana bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içerisinde kısımlara ayrılarak okuyucunun olayları daha net kavramasına imkân verilmiştir.

Eserin giriş bölümünde, son dönem Osmanlı tarihi ve o dönemdeki askeri teşkilatın araştırılması ve anlaşılmasına yönelik çalışmaların önündeki en büyük engel olarak ifade edilen birtakım peşin hükümler sıralanmakta ve bunların neden kolay anlaşılmadığı irdelenmektedir. Bu bölümde özellikle 1930 ve 1950'li yıllarda ülkemizdeki akademisyenler arasında ortaya çıkan ve birbirine benzer ama birbirinden farklı gibi gösterilen Osmanlı tahayyülüne ilişkin iki perspektife vurgu yapılmaktadır. Daha sonra da 1970 sonrasında ortaya çıkan endüstri toplumunun tüm kurumlarının, entelektüel çevrelerce sorgulanması sonucunda akademik tarih yazarcılığının araştırma gündemi, yöntem ve yaklaşımlarında meydana gelen önemli kırılmalar ve değişikliklerden bahsedilmektedir. Son olarak da bu değişim ve dönüşümlerin neticesinde Türkiye'deki Osmanlı tarihi çalışmalarının daha önce bahsedilen peşin hükümlerden nasıl uzaklaştığına dikkat çekilmektedir. Bu bölümü okuyunca, Osmanlı'da o dönem yapılan ya da yapılmaya çalışılan birçok reform ya da

batılılaşma çalışmalarının toplum ihtiyaçlarına yönelik olmaktan çok bürokratik ve siyasi kesimin kendi ihtiyaçları doğrultusunda birtakım süzgeçlerden geçirilerek gerçekleştiği algısı oluşmaktadır.

Kitabın *birinci bölümü*, 1821 yılında Mora ile Eflak ve Boğdan'da başlayan Rum ayaklanması sonrası ortaya çıkan muhtemel bir Osmanlı-Rus harbine ilişkin tespit ve değerlendirmeler ile bu isyanları bastırmada önemli bir rol oynayan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Sultan II.Mahmut'un karşısına bir "iç siyasi rakip" olarak çıkması neticesinde oluşan kriz ortamını gidermeye yönelik alternatif çözümler ve bunların tahlili ile başlamaktadır. Daha sonrasında ise seçilen bu alternatif çözüm neticesinde Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve hemen arkasından Bektaşî tarikatının tasfiyesini kapsayan iki aşamalı plan detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu bölüm kendi içerisinde üç ayrı kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda tasfiye planının zeminini hazırlamaya yönelik planlamalar ile buna ilişkin eylemleri meşrulaştıracak uygulamalardan bahsedilmektedir. Burada dikkat çeken önemli hususlar şunlardır:

1. Ocağın kaldırılmasına temel sebep olarak Osmanlı ordusunun savaş meydanlarındaki başarısızlığının gösterildiği, zaman içerisinde toplumda meydana gelen sosyal değişikliklerin ise göz ardı edildiği vurgulanmaktadır.

2. İsyan eden Rumlar ile Osmanlı'yı rahatsız eden Rusların aynı safta yer aldığı düşüncesinin yaygınlaştırıldığı ve bunun neticesinde bir "öteki-düşman" kavramının yaratıldığı iddia edilmektedir. Ayrıca bazı yeniçerilerin Rumlara aldanarak hükümet karşıtı olmaya başladığı ve bunun neticesinde hainlik yaptığı iddiasına ilişkin tespitler de ortaya konmaktadır.

3. III.Selim'in "Nizam-ı Cedid" projesine destek vermeyen üst düzey din bürokrasisinin bu kez bizzat icracı olarak işin içinde yer aldığına ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

4. Son olarak da Batı'daki askeri eğitimin alınmasına meşru gerekçe olarak "onlarla denk mücadele etmek için onların eğitim yöntemlerinin bilinmesi ve bu yöntemlerin Osmanlı ordusu tarafından da bilinmesi şarttır (Bil-misl-mukabele)" şeklinde bir olgunun ortaya konduğuna ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

Bu bölümün ikinci kısmında ise Ocağın kaldırılmasına ilişkin uygulamalar, buna karşı oluşan direniş hareketleri ve sonuçlarına dair değerlendirmeler yer almaktadır. Bu kısımda yer alan en önemli tespitler ise özetle şu şekildedir:

1. Tüm ocak mensupları adım adım tasfiye edilmiştir. Bu süreçte çok sayıda kişi idam edilmiş, birçok kahvehane, berber vb. mekânlar kapatılarak muhalif hareketler ve örgütlenmelerin önüne geçilmiştir.

2. Halka “gün birlik günüdür” mesajı verilmiş ve hiyerarşik itaate dayalı yeni bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bunu yaparken din olgusu siyasetin içine oldukça fazla şekilde sokulmuş ve süreç sübjektif bir hale getirilmiştir.

3. Sonuç olarak Yeniçeri Ocağı halka “devlet düşmanı” olarak gösterilip ortadan kaldırılmıştır.

Bu kısmın sonunda göze çarpan en önemli ayrıntı, yazarın Yeniçeri Ocağının kaldırılması sürecini bir “askeri reform” olmaktan ziyade bir “darbe” olarak nitelendirmesidir. Bu nitelendirme bugüne kadar bu konuda yazılan eserlere bakıldığında oldukça farklı bir tespit olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü ve son kısımda ise, tıpkı ocağın kaldırılmasında olduğu gibi bu kez de Bektaşî tarikatının tasfiyesine ilişkin bir “düşman” algısının nasıl yaratıldığı ve bu kurumun nasıl kamu ve siyaset alanının dışına itildiği anlatılmaktadır. Bektaşî tarikatının tasfiyesinin esasen siyasi bir durum olduğu vurgulanmakta, ancak buna hukuki bir dayanak oluşturmak amacıyla bazı delillerin ortaya konduğu belirtilmektedir. Bunun haricinde tarikat üyelerinin din dışına çıktıkları iddia edilerek meşru bir zemin oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bir diğer ayrıntı ise özellikle yeniçerilerle bağlantısı tespit edilen tarikat üyelerinin ya idam edilmiş ya da sürgüne yollanmış olmasıdır.

Bu kısımda en çok dikkat çeken husus, Bektaşîliğin sadece yeniçerilerle olan bağı yüzünden değil, aynı zamanda II.Mahmut’un kendisine rakip olarak gördüğü Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa’ya muhalefet zemini oluşturması nedeniyle de tasfiye edildiğine ilişkin yazarın görüşleridir. Bu bölümü okuduktan sonra Kurtuluş mücadelesi sonrası kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün neden din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak ve askeri siyasetten uzak tutmak için bu kadar çaba sarf ettiği çok net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Kitabın *ikinci bölümünde*, Fransa’daki Büyük Devrim sonrası birçok dünya devletinde uygulamaya konan zorunlu askerlik uygulamaları ve bunların Osmanlı’daki yansımaları üzerinde durulmaktadır. Bu bölüm de tıpkı ilk bölüm gibi üç ayrı kısımda incelenmiştir. Birinci kısımda, vurgulanan en önemli husus, uygulanan reformun sadece bir askeri reform olmadığı, bunun Osmanlı devlet teşkilatının geleceğini de şekillendiren bir dönüşüm programı olduğudur. Yazar bu kısımda, ayrıca reformların “çağı yakalamak” ya da “gerilikten kurtulmak” çabasına dayandırılmasını reddetmekte, özellikle askeri alanda ortaya çıkan başarısızlıkların bu reformun uygulanmasında önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Ona göre “galip gelen tarafı örnek almak” reformların temel dayanak noktasıdır. Bu kısımda dikkat çeken bir diğer önemli ayrıntı ise, yazarın

“Bi'l-misl-mukabele”, yani “düşmanla aynı silahlı güce ve eğitim düzeyine sahip olma” kavramından kastedilen şeyin savaş sırasındaki disiplin, uygulanan manevra ve taktiklerden ibaret olmadığını, bununla kastedilen şeyin çok daha geniş bir sosyo-dönüşüm programı olduğu yargısına ulaşmasıdır.

Bu bölümün ikinci kısmında, zorunlu askerlik uygulamasına ilişkin süreç ve bu süreçte ortaya çıkan durumlara yer verilmektedir. Burada, Asakir-i Mansure Ordusu için yürütülen askere alma sürecinin bir “seferberlik” olmadığı özellikle belirtilmektedir. Ayrıca bu ordunun tamamının Müslüman ahalden oluşturulduğu, bu topluluk içindeki en büyük çoğunluğun da Türkçe konuşanlardan oluştuğu ifade edilmektedir. Başlangıçta gönüllülük esasına göre askere alınan bu kesimin daha sonraları zorla, hatta şiddete başvuruyla orduya dâhil edilmesi ise oldukça dikkat çeken bir ayrıntıdır. Bu kısımda detay olarak işlenen bir diğer husus da tıpkı Yeniçeri Ocağı ve Bektaşî tarikatı gibi Delil Ocağının da resmen kapatılmasıdır. Yazara göre, vali, mutasarrıf ve muhafızların emrindeki aylıklı savaştıcı ve muhafızların kısmen tasfiye edilerek, meşru şiddet tekelinin İstanbul hükümetine doğru kaymasını sağlayan en önemli adım, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla başlayan tasfiye zincirine eklenen bu son halkadır.

İkinci bölümün son kısmında ise, yeni kurulan düzenli ordunun temel insan kaynağına yönelik çalışmalar, bunların sayısındaki artışın sağlanmasına yönelik tedbirler ve bir süre sonra yeniden ihtiyaç olarak hissedilen paralı askerlerin istihdamına ilişkin hususlar yer almaktadır. Bu bölümde en çok dikkat çeken şey, düzenli ordunun bir türlü istenilen sayıya ulaşamaması ve alınan birçok şiddetli tedbire rağmen gittikçe artan firarılara yönelik değerlendirmelerdir. Bu kısımda üzerinde durulan bir diğer önemli nokta da başlangıçta din ve devlet düşmanlarıyla mücadele etmek için kurulan yeni ordunun, daha sonraları siyasi elitin asker statüsüne sokmak suretiyle kendi hâkimiyeti altına almak istediği “başına buyruk” tebaaya karşı kullanılan bir “te'dib” yani “terbiye” aracı haline getirilişidir. Bu durum yapılan askeri reformun nasıl amacından saptığını göstermesi açısından önemlidir.

Son olarak, Asakir-i Mansure ordusunun seferde sayıca yetersiz kalması nedeniyle sürekli “seferberlik” çağırısı yapmak zorunda kalan İstanbul hükümetinin bu duruma son vermek için “Redif-i Asakir-i Mansure” adı altında ikinci bir ordu teşkilatı oluşturmasına yönelik çalışmalar irdelenmektedir. Kurulan bu yeni ordunun Asakir-i Mansure'den farkı, belirli bir süre zorunlu olarak silah altında tutulduktan sonra (5 yıl) memleketlerine gönderilen kişilerin mevcut işlerine devam edebilmeleri ve seferberlik zamanında tekrar toplanarak yedek asker olarak kullanılmasıdır. Bu kısımda Osmanlı'nın o dönem askeri açıdan nasıl bir bocalama

içinde olduğu anlaşılmalı, esasen İslâm devleti olarak birtakım dini unsurlar vasıtasıyla sürekli halkı orduya katılmaya zorlamasına rağmen, devletin ne kadar aciz durumda kaldığı da anlaşılmalıdır. Zaten bir duraklama/gerileme sürecinde olan ve o dönem etrafındaki birçok sorunla uğraşmak zorunda olan Osmanlı'daki çürümenin esasen içeriden başladığını anlamak da pek zor olmamaktadır.

Kitabın *üçüncü bölümünde*, yeni kurulan ordunun yapısına ilişkin değerlendirmeler ve çekincelere yer verilmektedir. Toplam dört kısımdan oluşan bu bölümün birinci kısmında, yeni kurulan ordunun teşkilat yapısına ilişkin bilgiler ve değerlendirmeler yer bulunmaktadır. Buna ilaveten Yeniçeri Ocağının kapatılması sonrasında dokunulmayan diğer kadim ocaklardan Cebehane Ocağı ve Bostancı Ocağının tasfiyesine ilişkin bilgiler de bu kısımda yer almaktadır. Bu kısımda dikkat çeken başlıca önemli hususlar, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş amacına yönelik değerlendirmeler ve daha sonrasındaki eğitim süreci ile o dönemde kurulan iki adet Askeri ilk Mektebin eğitim ve öğretim faaliyetlerine yönelik gelişmelerdir. Bu kurumların kuruluş amacı yeni yapıda yönetim kadrolarında yer alacak zabıt ve kumandanlar yetiştirmektir. Ayrıca yine aynı dönemde kurulan ve esas amacı yeni ordu bünyesindeki birliklerin ihtiyaç duyduğu sağlık personelinin yetiştirmek olan Tıbhane-i Amire'nin gelişim süreci de değerlendirilen hususlar arasında yer almaktadır. Bu sayede ordu içerisinde yer alan gayrimüslim sağlık personelinin tasfiyesinin de zamanla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Yeni kurulan askeri organizasyonda hiyerarşik emir-komuta zincirinin önemsendiğini, ast üst ilişkisine dayanan mutlak itaati öngören disiplinin hâkim kılınmaya çalışıldığını görmekteyiz. Ayrıca bu hiyerarşik yapının kurulmasında o dönemin Seraskeri konumunda olan Hüsrev Paşa'nın nüfuz alanını çok fazla kullandığını ve birçok kritik göreve kendi adamlarını getirdiğini görmek de mümkündür.

Bu bölümün ikinci kısmında, reform sonrası yeni kurulan ordunun eğitimine yönelik olarak dışarıdan getirilen veya davet edilen yabancı askeri uzmanların istihdamına yönelik hususlara yer verilmektedir. Başlangıçta gayrimüslimlerden ziyade iş arayan münferit Avrupalı subay ve talim çavuşlarını sözleşmeli olarak istihdam eden İstanbul hükümeti, 1833 Mısır yenilgisi sonrası Rusya, İngiltere ve Prusya gibi devletlerden uzman personel temin etmeye başlamaktadır. Bu arada kendi subaylarını da yurtdışına eğitim maksadıyla göndermeyi de ihmal etmeyen hükümet, böylece batı eğitimini kendi personeli eliyle de yapabilmeyi hedeflemiştir.

Burada dikkat çeken iki önemli husus var. Birincisi, Osmanlı ordusundaki yeniden yapılanma sürecinde yukarıda sözü edilen devletlerin eğitim ve danışman

yollama konusunda birbirleriyle amansız bir mücadeleye girmeleri, hatta birbirlerini zaman zaman tehdit etmeleridir. İkincisi ise, bu yapılanma sonrasında nüfuz alanını kaybeden Hüsrev Paşa'nın duyduğu rahatsızlık ve bunun sonrasında görevinden alınmasıdır. Bu kısmı okuyunca, Osmanlı üzerinde birtakım emelleri olan devletlerin birbiriyle nasıl bir mücadele içinde olduklarına yönelik ipuçlarına ulaşmak mümkün olmaktadır.

Sonraki iki kısımda ise öncelikle dışarıdan silah teminine yönelik çalışmalar ile milli bir askeri sanayinin kurulmasına yönelik faaliyetlerden bahsedilmekte, daha sonra da yeni kurulan düzenli ordunun kıyafeti ve teçhizatında meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklerin yarattığı izlenimlere değinilmektedir. Kitabın *dördüncü ve son bölümünde* ise "talim" ve "terbiye" kavramları üzerinde durulmaktadır. Bu bölümün başlangıcında 17'nci yüzyıldan itibaren Osmanlı askeri gücünün sorgulanmaya başlandığı belirtilmekte, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan başarısızlıkların teşhis koyucular tarafından "nizamsız" savaşçılardan kaynaklandığının belirtildiği ve çözüm olarak da talim ve terbiyenin önerildiği vurgulanmaktadır.

Bu bölümde dikkat çeken önemli hususlardan biri, ilk bakışta orduya nefer yetiştirme olarak gözüken talim ve terbiye faaliyetinin aslında başına buyruk savaşçıları devletleştirmek amacıyla ortaya konan endüstriyel, yani zorunlu ve disipline dayalı bir iş rejimi olduğuna dair tespitlerdir. Kısacası bu şekilde yetiştirilen orduların mekanik birer makine haline dönüştükleri ve standart nefer üretmede talim ve terbiyenin merkezde yer aldığı fikri öne sürülmüştür.

Bölümün devamında sorgulanan bir diğer husus da Osmanlı ordusunun bu yapılanma sonrasında akil kumandanlardan yoksun olması neticesinde nasıl zor durumda kaldığı ve amirlerine itaat etmeleri beklenen neferlerin savaş meydanlarında nasıl başsız kaldıklarına ilişkin değerlendirmelerdir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin çok önemli bir dönemine ışık tutan, belgelere dayalı kritik tespitleriyle önemli olduğu düşünülen bu kitap literatüre önemli oranda katkı sağlamaktadır.

Hüseyin Demir